

SARF VE İMLÂ ENCÜMENİ'NİN “USÛL-İ İMLÂ” İSİMLİ ESERİ VE İMLÂ MESELELERİMİZ

Zehra GÜMÜŞ*

ÖZET

Klâsik Türk Edebiyatı çalışmaları için olmazsa olmazlardan olan ve hemen bütün çalışmaların temeli kabul edilen “bilimsel metin neşri” öncelikle sağlam bir transkripsiyon sisteminden geçmektedir. On asrı aşkın süreyle kullanılan Arap harflerinden sonra 1928’te harf inkılabından sonra bu eserlerin Latin harflerine aktarımı meselesi zorlu bir süreci de beraberinde getirmiştir. Ancak bu metinlerin imlâsıyla ilgili problem yalnızca harf inkılabı sonrasında meselesi değildir. Harf inkılabından önce de Türkçenin Arap Harfleriyle yazımında hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından sıkıntılar yaşanmıştır. Bu makalede amacımız 1332-1335 (1917-1919) tarihleri arasında Ma’ârif Nezâreti tarafından Sarf ve İmlâ Encümenine hazırlanmış olan “Usûl-i İmlâ” isimli eseri ana hatlarıyla tanıtmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: İmlâ, usûl, transkripsiyon, Arap harfleri, Latin harfleri.

“USÛL-İ İMLÂ” BY GRAMMAR AND ORTHOGRAPHIC COUNCIL AND OUR ORTHOGRAPHIC PROBLEMS

ABSTRACT

In Classical Turkish Literature the main point of publishing critical text is a whole transcription system. Beginning to use Latin alphabet with the Alphabet Revolution in 1928, bring a difficult term for texts which were written with Arabic alphabet, after using Arabic alphabet for more than ten centuries.

However orthographic problems of these texts do not begin after the Alphabet Revolution. There have been many problems with writing vowels and consonants in Turkish words when writing them in Arabic alphabet. In this article we aim to introduce a book called “Usûl-i

* Okt., Erciyes Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

İmlâ” which was worked up Grammar and Orthographic Council with the offer of Ministry of Education.

Key Words: Orthographic, methods, Arabian alphabet, Latin alphabet.

Klâsik Türk Edebiyatı sahasının en önemli uğraşlarından birisi de Arap harfli metinlerin sistemli olarak transkribe edilmesidir. Malum olduğu üzere İslâmiyeti kabulümüzün ardından kullanmaya başladığımız Arap harfleri, Cumhuriyetin ilânından sonra 1928’de yapılan harf inkılâbının ardından kullanımdan kalkmıştır. Yaklaşık olarak on asır boyunca kullanılan bu alfabe ile Türk yazı sistemini bağdaştırılması tahmin edilebileceği gibi zorlu bir süreçtir.

Klâsik Türk Edebiyatı uğraşı alanına giren eserlerin neşirleri yapılırken karşılaşılan en büyük problemlerden birisi kelimelerin Latin harfleriyle nasıl yazılması ve bunların imlâsının nasıl olacağı meselesidir. Neşredilen eserler tarandığında, bazılarının imlâ bakımından belli bir ekolü takip ettiği, bir kısmının ise keyfilik içinde olduğu görülür. Metin neşri hususunda birlik sağlama düşüncesi ile I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumunda imlâyâ dâir tebliğler sunulmuş ve bu tebliğlerle birlikte metin neşrine dair yazılan makaleler sonraki dönemlerde belli oranda belirleyici olmuştur.¹

Ancak zannedildiği üzere Arap harfli metinlerle ilgili imlâ problemi sadece günümüzün ya da Latin harflerine aktarım problemi

¹ Ahmet Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında” (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebeti İle), **Türkiyat Mecmuası**, C. VII-VIII, 1942, s. 253-267; İsmail Ünver, “Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevrisinde Karşılaşılan Yanlıklar”, (Bu makale I. **Eski Türk Edebiyatı Kollojyumunda -17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara-** tebliğ olarak sunulmuştur.); Osman Horata, “Klasik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler”, (Bu makale I. **Eski Türk Edebiyatı Kollojyumunda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara –** tebliğ olarak sunulmuştur.); Adnan İnce, “Tenkidli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, (Bu makale I. **Eski Türk Edebiyatı Kollojyumunda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara –** tebliğ olarak sunulmuştur.); İsmail Ünver, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Türkoloji Dergisi**, C. XI, S.1, Ankara 1993, s. 52; Mertol Tulum, “Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1983, s.1-8; Tunca Kortantamer, “*Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlıkları*”, **Türklük Araştırmaları Dergisi** Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1993, C. VII, s. 253-267.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

değildir. Çoğunlukla Türk fonetiğine uygun olmadığı, lüzumundan fazla konsonant kalabalığı olduğu, öte yandan birkaç konsonantı bir tek işaretle karşılamak gibi eksiklikleri olduğu söylenen Arap alfabesi bütün bunların yanında Türkçenin vokal sistemini de karşılamaktan uzak olarak nitelendirilmiştir. Bütün bir gelenek boyunca Türk diline ait bir imlâ şekli teşkil edilmek istense de bu mümkün olamamıştır. Osmanlının son dönemlerinde de buna dair uğraşların olduğunu tebliğimize konu olan Usûl-i İmlâ isimli eserden anlamaktayız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar üzerinde hiçbir çalışma yapılmamış olan eser Ma'ârif-i 'Umümiyye Nezâreti tarafından, Tedkîkât-ı Lisâniyye Hey'eti'nin Sarf ve İmlâ Encümeni'ne 1332-1335 (1917-1919) yılları arasında hazırlanmıştır. Eserin hazırlanış sebepleri şu şekilde sıralanmıştır:

“Evvelâ: Yeñi hurûf ve eşkâl kabûl itmek;

Sâniyyen: ba'zı şâ'itlere vaz' olunacak bir takım işârâtı mekâtib-i ibtidâ'iyeniñ birinci seneleri risâleleriyle «luğat» encümeniñ tertib itmekte olduğu «luğat» kitâbına münhasır tutmak;

Sâlişen: İmlâ-yı lisânîñ iştirâdını kâfil olmak üzere Türkçe kelimelerde şavâ'it ve şavâmite 'âid bütün kavâ'idleri göstererek müsteşnâları da kararlaşdırmak;

Râbi'an: imlâ müşkilâtınıñ izâlesini te'mîn idebilecek cedvelleri tertib itmek;

Hâmisen: lisânîñ şarf ve nahv kavâ'idini câmi' bir kitâb vücûda getirmek.”²

Eseri hatadan uzak tutmak için neler yapıldığını encümen şu şekilde anlatmaktadır: “*Usûl-i İmlâ nâmı virilen işbu eseriñ mümkün mertebe hañadan sâlim ve kavâ'id ve nazariyyât-ı imlâyı bi'l-eñrâf câmi' olabilmesi için encümence ne gibi esâslara istinâd idildiği ber-vech-i âti izâh olunur:*

(1) İmlâ-yı lisânîñ muhtelif edvâr-ı tekâmüli ve kelimâtıñ cüzür-ı aşliyyesi nazar-ı i'tibâra alındı; çünki her yeñiniñ bir eskiden doğduğu ve imlâ-yı lisânîñ da bütün hâdisât-ı ictimâ'iyeye gibi kavmiñ târihinden infikâk idemeyeceği tabi'îdir.

² **Usûl-i İmlâ**, Sarf ve İmlâ Encümeni, Matba'a-i Âmire, İstanbul 1333-1135 (1917-1919), s. 6.

(2) *Erbāb-ı kalem tarafından isti'māl idilmekte olan soñ sekl-i imlā tedkik olunarak aralarındaki nuqāt-ı müstereke ta'yin idildi; Çünkü imlāmızın eñ mütekāmil şafhası bu müsterek noqtalarda ta'yin ider.*

(3) *Erbāb-ı kalemiñ ba'zan kendi kabul itdikleri tarz-ı imlāya kendileri de ri'āyet itmeyerek düşmekte oldukları ittirādsızlık ber-ıaraf idilmesi esbābı te'min olundu; çünkü ifrātlar ve tenākuşlar şāyān-ı kabul olamazlar.*

(4) *Şavā'itiñ kabul ve tezyidi husuşunda 'aşırlardan beri cārī ve soñ zamānlarda büyük bir inkişāfa mazhar olan tekāmül, ma'kul ve muttarid bir derecede, nazār-ı i'tibāra alınmaqla ber-ā-ber bugüne kadar yazılmamış yāhud pek nādir olarak kabul idilmiş ba'z-ı şā'itler teşmilen izhār ve bu şüretle az zamān soñra zuhūr idecek hādışeniñ vukū'ı tesri' idildi.*

(5) *İmlāniñ telaffuza taqrīb idilmesi esāsı kabul olunmaqla ber-ā-ber lisānımızda cārī āheng kānūnından dolayı izhārına bir lüzüm haqqı görülemeyen ve şimdije kadar kimse tarafından yazılmayan ba'z-ı hurūf-ı imlāniñ izhār olunmaması tercih idildi.*

(6) *'Arabī ve Fārsī kelimeleriñ imlāları muhāfaza idilmekle ber-ā-ber bunlardan 'adetā Türkçeleşmiş oldukları için muhtelif şekillerde yazılmaqla olan kelimeleriñ imlāsı teşbit olundu.*

(7) *Şavā'id ve şavāmıta 'ā'id kavā'idiñ taṭbikinde tereddüde maḥal kalmamak için şakıl ve hafif harekeli ef'āl-i muhtelifeden bir kaçınıñ taşrifāti nümüne olarak yazıldı.*³

İşte bütün bu amaçlar çerçevesinde eser mukaddimenin ardından üç kısım üzerine tertip olunmuştur:

- 1- Şavā'ite 'ā'id kā'ideler;
- 2- Şavāmıta 'ā'id kā'ideler;
- 3- Cedveller

Asıl eser kısmına girmeden önce mukaddime kısmında imlāmızın tarihinden bahsedilmiştir. İmlāsı ile ilgili sadece bizim değil, Fransız, Portekiz, Amerikalı ve Almanların da problemleri

³ Age., s. 7.

olduğundan, bunların özellikle de imlâyı telaffuza yaklaştırma noktasında ne gibi uygulamalar yaptıklarından bahsedilmiştir. Arapların da aslında ünlülerin imlâsı ile ilgili problemler yaşadıklarını ve Kur'ân-ı Kerîm tilâvetini hatadan korumak amacıyla hareke sistemini geliştirdikleri bizim de yedinci asra kadar ünlüleri yazmadan harekeli yazıyı tercih ettiğimiz belirtilmiştir. Arap alfabesinin Türkçe için yetersiz oluşunu söyledikten sonra Türkçenin imlâsı ile ilgili problemin sadece ünlülerin gösterilip gösterilmemesinde kalmadığı, ünlü ve ünsüz değişimleri noktasında da problemlerin devam ettiği anlatılmış, müelliflerin kelimelerin ünsüzlerini indî tasarruflarla kullanmalarının ve aruz vezninin de imlânın tutarsızlığına olan etkileri belirtilmiş, ve imlâdaki eksikliğin bununla kalmadığından dem vurulmuştur: *"İmlâmızın noğşânı bundan 'ibâret kalsaydı şâyân-ı teşekkür olurdu; lâkin 'Arabî ve Fârsî kelimelerin imlâlarını muhâfâza da müte'aşşibâne bir i'tinâ gösteren kudemâ-yı mü'ellifîn Türkçe kelimeleri kemmiyyât-ı mühmeleden 'add itdikleri için gâh telaffuz-ı kadîmi nazâr-ı i'tibâra alarak, gâh memâlik-i muhtelifê telaffuzlarını birbirine karşıdırmağda bir be'is görmeyerek bütün şavâ'iti pek 'indî taşarrufâta uğratmağdan çekinmemişlerdir; meşelâ «kuru (فورو), kuzu (قوزو), köprü (كوپرو)» lafzlarını «kırı (قوری), kızı (قوزی), köpri (كوپری)»; «gelmemiş (گلممیش), kereste (كرسته), Türkmen (ترکمن), degirmen (د گُرمَن), gelen (گُلمَن)» kelimelerini «gelmemiş (گلممیش), kereste (كرسته), Türkmen (تورکمن), degirmen (د کرمان), gelen (د کرامن) şeklinde; «oqlava (او قلاوا) yı «oqlağ (او قلاغو)»; «bacak (باجاق), başma (باصمه), bayrak (بايراق), bayram (بايرام), kabuk (قابوق), katmer (قاتمر), kaçak (قاچاق), karga (قارغه), maymun (مايمون), yağmur (ياغمور)» lafzlarını da «bacak (بجاق), başma (بصمه), bayrak (بيراق), bayram (بيرام), kabuk (قبوق), katmer (قتمر), kaçak (قچاق), karga (قرغا), maymun (ميمون), yağmur (يغمور)» şüretinde yazıvirmişlerdir. Hemân 'aynı sene içinde yazılmış kitâblarda bir kelimenin bir kaç imlâsına teşâdüf idilir: «گوروشور, کوروشور, کوروشیر, کوروشر, کوروشر, کوروشر, کوروشیر» gibi.*

Şavâ'itiñ hazfında ve mübâdelesinde görülen bu tezebzüb ve ihmâliñ şavâmitinde de cârî olduğu görülür. Bunların bir takımaları arasında lâ-'ale't-ta'yîn mübâdelât icrâ idilmektedir; meşelâ «قاب - قاب, چوب - چوب» gibi kelimeler ba'zan «p» ve ba'zan «b» ile yazılmak şüretiyle (b, p) harfleri; «tunc (تونج)-tunç (تونج), toprak (طوپراق), toprak (توپراق)» nev'inden kelimeler ba'zan (t), ba'zan (t) ile yazılarak (t, t) harfleri arasında mübâdele icrâ idildiği gibi âtîdeki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

mişâllerden bu mübâdeleniñ daha ne gibi hartler arasında icrâ idilmekte olduğı da añaşılır.”⁴

Mukaddime kısmından sonra eserin diğere bölümleri şu şekilde plânlanmıştır:

Şâ’itleriñ İsti’mâlinde İttibâ’ Olunan Esâsât u Nazariyyât

Cevâhir-i Kelimâtda Şavâ’itiñ İsti’mâli

Cevâhir-i Kelimâtda «he» şâ’iti

Cevâhir-i Kelimâtda Mübâdele-i Şavâ’it

Levâhıkda Şavâ’itiñ İsti’mâli

Levâhık-ı Taşrifîyye

Levâhık-i Müstakille

Açık meftûh lâhıkalar

Ƙapalı Meftûh Lâhıkalar

Açık Meksûr ve Meftûh Lâhıkalar

Ƙapalı Meksûr ve Mazmûm Lâhıkalar

Levâhık-ı Tâbi’â

Kelimâtiñ Taşrifine Hıdmet İden Levâhık-ı Tâbi’â

Binâ-yı Fi’li Te’arrüble Hıdmet İden Levâhık-ı Tâbi’â

İrâş İtdikleri Hareke Ƙıyâs Ƙırâ’atıyla Ta’yîn İtmeyen Levâhık-ı Tâbi’â

Levâhık-ı İştikâkiyye

Şavâmıtiñ İsti’mâlinde İttibâ’ Olunan Esâsât u Nazariyyât

Türkçeleşmiş ‘Arabî ve Fârsî Kelimeler

Türkçede Uşûl-i İmlâ

Şâ’itleriñ İsti’mâli

⁴ Age., s. 11-12.

Şavâ'itiñ Hazfı

(س) ve (و) Şâ'itleriniñ Hazfı

«ل» Şâ'itiniñ Hazfı

Şavâ'itiñ Mübâdelesı

Şâmitleriñ İsti'mâli

Türkçeleşmiş Kelimeler

Asıl eser kısmının ilk bölümü olan *Şâ'itleriñ İsti'mâlinde İttibâ' Olunan Esâsât u Nazariyyât* başlığında Türklerin İslâm'ı kabullerinden sonra iki imlâ kullandıkları: bunlardan birinin doğuda Çağatay diğerinin ise batıda Selçukî usulü olduğu belirtilmiştir.

Daha sonra *Cevâhir-i Kelimâtda Şavâ'it* başlığında imlâmızı üç devreye ayırmıştır. Bunlardan ilki "hareke devresidir": *"İmlâmızıñ tekâmülü bidâyetde bir «hareke devresi» geçirmiştir. Halkıñ ellerinde dolaşan, Anadolumuzda pek çok okunan hareketli kitâblar hareke şafhasınıñ hâlâ zî-hayât şevâhididir"*.⁵

İkincisi "vezin devresi"dir: *"Bu devreyi bir «vezn devresi» ta'kîb iderek bu da birincisiyle muhteliğan bir hayli zamân devâm itmiştir. Şoñ zamânlara kadar imtidâd iden ve imlâ-yı resmî nâmını alan bu devrede Türkçe kelimeler 'Arabîniñ evzânına müşâbih bir takım eşkâl-i mu'ayyene ile yazılmaya başlamış ve bi't-tabî' evzân-ı 'Arabîde görülen müşkilât-i kırâ'at, bir lüzüm-ı 'ilmî olmadığı hâlde, Türkçe kelimelerde de teħaddüş itmiştir. Faķať bu müşkilât «ķarşısında kalan ba'z-ı erbâb-ı kalem kelimeleriniñ mâhiyyetini ve iştikâķını düşünmekden hâlî kalmayarak muhtelif târiħlerde kelimevî ıstulâħata girişmiş ve şâ'itleriñ pey-der-pey izhârıyla imlâ-yı lisân 'Arabîniñ te'sîrâtından kurtarmaya çalışmışlardır."*⁶

Üçüncüsü ve daha karışık olanı ise "şâ'it" devresidir: *"Bu gibi teşebbüşleriñ neticesi olarak imlâmız el-yevm yeñi bir devreye dâħil olmuşdur ki buña «şâ'it devresi» dimelidir. Bu şoñ devre daħı diğerleri kadar karışıkdır. Çünkü bir taraftan bir çok kelimelere şâ'it girdiği*

⁵ Age., s. 18.

⁶ Age., s. 18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic

Volume 3/6 Fall 2008

hâlde diğer taraftan yazı yazarları bir çokları muhâfaza-kârlıklarından ayrılmamağdadırlar. İmlâ-yı hâzırîni istinâd itdiği esâsât erbâb-ı lisân tarafından henüz lâyıkiyle tevzîh ve müdâfâ'a vücûda getirilen teceddüdâtîni kavâ'idi irâ'e idilmemiş olduğundan herkes tarafından ta'tbîk olunamamağda ve bundan dolayı intişâr iden yeni eserlerde dağı 'aynı kelimeniñ muhtelif imlâlarına teşâdüf idilmekdedir. Encümente imlâ-yı lisânîni vâşıl olduğu devre-i şavtiyyeniñ İcâbâtı bi't-tabî' nazar-ı i'tibâra alındığı gibi devre-i vezniyye maḥşûşâtından olarak cevâhir-i kelimâtta görülen ḥazf şavâ'itîni ta'mîm ü teşmîli gibi bir ifrâtdan dağı tevķi idilmiştir.⁷

Cevâhir-i Kelimâtta « ◦ » şâ'iti başlığında « ◦ »nin kelimedeki imlâsının o güne kadar nasıl olduğundan “Bu şâ'it vaktiyle ‘Arabî ve Fârsî imlâlara tebe’an yalîñiz kelime nihâyetlerinde yazılarak baş ve orta hecelerde taşarruf idilirdi. Bu taşarruf zamânımıza kadar devâm itdiğinden hemân bütün kelimeleriñ soñuna teşâdüf itmeyen fetḥa-yı ḥaffeler şâ'itsiz yazılmağdadır. Ancağ soñ senelerde ikiden ziyâde heceli kelimeleriñ tevâlî iden fetḥa-yı ḥaffelerinden ortadakini izhârda bir temâyül ḥâşıl olmuş ve meşelâ «kelebek (كلمبك), köstebek (كوستمبك), bilezik (بيلزبك)...» kelimeleri eskiden «kelebek (كلكب), köstebek (كوستك), bilezik (بيلزبك)...» şekillerinde yazıldığı hâlde artık bugün kırâ'ati işkâl iden bu tarz-ı imlâ terk idilmiştir.” ... daha sonra nasıl olması gerektiğinden bahsedilmiştir: “üç heceye tefriķleri İcâb iden dört şâmitli kelimeleriñ doğru okunmaları için ikinci heceye ‘â'id « ◦ »leri izhâr itmek lâzımdır.” ... “ğayr-ı me'nûs ecnebî kelimelerde « ◦ »leriñ izhârı münâsib görülmüşdür”.

Cevâhir-Kelimâtta Mübâdele-i Şavâ'it başlığında ise “bu mübâdeleleriñ eñ mühimleri «و» yerine «ى» «ا» yerine « ◦ » isti'mâlidir... Cevâhir-i kelimâtta görülen diğer bir mübâdele ise «ilerü, gerü, berü, eyü, incü, yapu, kapu, qarşu... ilḥ» gibi kelimelerde meşhûd olan «و = ى» mübâdelesidir ki bunun ḥaķîķi sebebi telaffuz-ı târiḥide maḥalliden başka bişey olmasa gerekdir⁸ denmekte ve yine bu konuyla alâkalı örnekler sıralanmaktadır.

Levâḥıkta Şavâ'itîni İsti'mâli bölümünde ekler Levâḥık-ı Taşriḥiyye ve Levâḥık-ı Müstakille olmak üzere ikiye ayrılır. Levâḥık-

⁷ Age., s. 19.

⁸ Age., s. 23.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

i Müstaķille'nin alt başlığı olarak düşünölen *Açık meftüh lâhıkalar* başlığında öncelikle bunların yazılışındaki tarihî gelişimden bahsedilmiş ve bundan sonra nasıl yazılması gerektiği ile ilgili öneriler getirilir: “*Bunlar mef’üliyyet edâtları olan «he, ye, de, le, ile», şart edâtı olan «se» nisbet edâtı olan «ce» nefy ve maşdariyyet edâtı olan «me, ma» ile iltizâmiyye, hâliyye, istikbâl ilh.. şîğa ve zamânlarının teşkili için mādde-yi fi’lilerin nihâyetine getirilen «ه, ا» , «يا, به» dan ve vücübî muntehâsı olan «مالى, مالى» dan ‘ibâretdir. İmlâmızın şahfa-i vezniyyesinde bu kısım levâhıkın fetħaları dâ’imâ «ه» şâ’iti ile izhâr olunur, faķať «gelmeli, olmalı» gibi şîğa-yı vücübîyye muntehâlarında bir de «gelmedi, olmuyor» gibi nefylerde şâ’it hafz idilir idi. Devre-yi şavtiyyede ise bu lâhıkaların iki sınıfa ayrıldığı görölmöyor, bir kısmı kemâ fi’s-sâbık dâ’imâ «he» ile, bir kısmı ise telaffuza tebe’an «ه» veyâ «ا» ile yazılabiliyor. Bu iki kısım biri birinden sühûletle kıbil-i tefriķdir: kelimenin nihâyetinde bulunup kendilerinden sonra diğer levâhık-ı müstaķilleyi kaböl itmeyenler dâ’imâ «ه» ile, bi’l-akıs diğer levâhık-ı müstaķillenin iltihâkıyla kelime ortasında kalabilenler telaffuz olundukları gibi hafiflerde «ه» şakillerde «ا» ile yazılır.” Esere göre *Ķapalı Meftüh Lâhıkalar*: “*gerek hafif, gerek şakıl kelimelerde ‘umümiyyetle şâ’itsiz yazılırlar. Ve kelimenin âhengine göre okunurlar*”. *Açık Meksür ve Meftüh Lâhıkalar* ise: “*Lâhık oldukları kelimenin âhengine tâbi’ olup dört türlü okunan bu lâhıkalar şafha-yı vezniyyede ekseriyyet üzere «ه» ile teşbit idilmiş ve hâlâ o şüretle yazılmaķda bulunmuşdur.*” *Ķapalı Meksür ve Mazmüm Lâhıkalar* ise: “*Gerek hafif ve gerek şakıl kelimelerde şâ’itsiz yazılırlar. Ve lâhık oldukları kelimenin âhengine tâbi’ olarak yine kıyâs-ı kırâ’ate göre okunurlar*”⁹.*

Levâhık-ı Tâbi’a: “*mâ-ķabllerini bir hareke-yi maşşüsa ile taħrîk iden lâhıkalardır*” şeklinde tanımlanır ve Kelimâtin Taşrifine Hıdmet İden Levâhık-ı Tâbi’a, Binâ-yı Fi’li Te’arrüble Hıdmet İden Levâhık-ı Tâbi’a, İrâş İtdikleri Hareke Kıyâs Kıırâ’atıyla Ta’yin İtmeyen Levâhık-ı Tâbi’a olarak tasnif edilir ve örnek metinlerle bunların imlâsının nasıl olacağı belirtilir.

Levâhık-ı İştikâkiyye: “*Bir nev’ kelimedden semâ’i olarak diğer nev’ kelime teşkiline hıdmet iden lâhıkalardır. Bu lâhıkaların levâhık-ı taşrifiyeden farkı her kelimeye kıyâsı olarak kıbil-i ilhâķ*

⁹ Age., s. 25-26.

olamamalarıdır.” şeklinde tarif edilir ve bunların sayısının oldukça çok olduğundan bahsedilir. Bu eklerin imlâsı ile ilgili olarak ise şunlar söylenmiştir: “İmlâmızıñ şafha-yı vezniyyesinde levâhık-ı iştikâkiyyeniñ gerek müstakill gerek tâbi‘ kısımları hakkında levâhık-ı taşri‘fiyye kavâ‘id-i imlâ‘iyyesi cereyân ider ve luğatımızniñ büyük bir kısım kelimâti okunmaz, belki mu‘ammâ gibi hall ü keşf idilir bir imlâ ile yazılırdı. Faqať erbâb-ı lisân yavaş yavaş kelimât-ı müştâkanıñ mâhiyyet-i semâ‘iyyesini añlayarak ekşerinde isti‘mâl-ı şavâ‘ıt itmîş, encümen dağı bu teşebbüs-i teceddüdkârâneyi bilâ-kemâl müştakqâtiñ cevâhir-i kelimât gibi yazılmasını tensib eylemişdir.”¹⁰

Ünlülerin İmlâsından sonra sıra ünsüzlerin imlâsına gelir. *Şavâmitüñ İsti‘mâlinde İttibâ‘ Olunan Esâsât u Nazariyyât* başlığında öncelikle Türklerin kullandıkları alfabelerden bahsedilmiş son olarak da Arap alfabesiyle ilgili olarak şunlar eklenmiştir: “*Elif-bâ-yı ‘Arabîniñ şark Türkleri tarafından kabûl olundığı devrede Türk lisânı hünüz tamâmen ‘Arabcanıñ emvâc-ı istilâsı altında kalmamış idi. Bu sebebden dolayı o zamân Türkçede bütün şavâmit-ı ‘Arabiyeniñ isti‘mâline lüzüm görülmemiş, «ş, ħ, ş, z, t, z, ‘» harfleri ‘Arabî kelimelere münhasır tutulmuştur; bi‘l-‘aks ‘Osmânlı lisânında ve ‘umûmiyyetle Oğuz lehcesinde mevcûd olduğu hâlde başka Türk aqvâmı luğatlarında bulunan « ڭ » ile « ى » arasında bir münharic-i maşşûşdan telaffuz idilen bir harfe işâret olmak üzere ‘Arabîniñ « ڭ » harfi ke-zâlik « ف » ile « و » arasında bu şavt-ı maşşûş edâ itmek üzere üç noktalı « ف » şekli, keşideli ve noktalı kâflar, üç noktalı « پ » ve « ڭ » harfleri ihdâş veyâ elif-bâ-yı İrânîden isti‘âre idilmiş idi. Lisânlarını Türkçeniñ menâbi‘-i luğâtından ziyâde ‘Arab ve ‘Acem kelimeleriyle techîz ve Selçukîlerden İrân tarz-ı edebiyatını istihlâf iden ‘Osmânlı Erbâb-ı lisânı ise daha başlangıçta «ş, t, ħ, h» şavâmitini isti‘mâlinde çekinmemişler ve elif-bâ-yı İrânîde buldukları «p, ç, j, g» harflerini kullanmışlar, kâf-ı nûniye de erkenden ihdâş iderek Çağataycada bu maqâmda kullanılan «ng» sekl-i muzâ‘afi yerine ikâme edilmiştir.”*

“İmlâmızıñ şafha-yı hâziresini tedkîk iden encümen eñ ziyâde «t, ş» şâmitleriniñ ve bir dereceye kadar «he» harfiniñ isti‘mâlinde müşkilâta teşâdüf itmîşdir” dedikten sonra «t ve t=d» mübâdelesinden örneklerle bahsedilip şu karara varılır: “*İşte encümente «t» harfiniñ evsâť ve*

¹⁰ Age., s. 36.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

evâhir-i kelimâtdaki isti'mâli 'âdetâ muharriniñ tarz-ı taqdîrine vâbeste kıldığı ve ittirâdsızlığını hiç bir sebeble îzâhı kâbil olamadığı nazar-ı i'tibâra alınarak telaffuzda «t» harfînde hiç bir farkı bulunmayan «t» harfiniñ orta ve soñ hecelerinden bütün bütün kaldırılmasına ve isti'mâliniñ ittirâd-ı hâzıra binâ'en kelimâtdaki ilk hecelere teşâdüf iden telaffuzlara münhaşır tutulmasına karar virilmiştir. Anadolu ve Rum iliniñ bir çok yerlerinde bizim «de» ile söylediğimiz «doğuz, dağ, doğmak...» gibi kelimeler «toğuz, tağ, toğmak...» şüretinde «t» ile telaffuz idilmekde, pâ-y-ı taht şivesiniñ «uyku, akşam, kaftan, hani, hangi...» gibi kelimeleri de «uyhu, ahsam, haftan, kanı, kangı...» tarzında söylenmektedir. Muhtelif Türk lehceleri arasında ise bu gibi mübâdelet keşretle mevcûd olup âtîde ta'dâd u taşnîf idilen mişâller bu huşûşda bir fikir vormeye kâfidir... Bu tedkîk üzerine encümen «t=d» mübâdelesiniñ tamâmiyle bî-esâs ve bî-lüzûm olduğına ve ittirâddan mahrûm bir isti'mâlden 'ibâret bulunduğuna kâni' olarak «de» şavtınıñ, hiç bir kelimedede «t» harfiyle edâ olunmamasına karar virmiştir.¹¹

Ünsüzlerle ve mübâdele ile ilgili olarak şu hususlara dikkat çekilir: “Yalnız «t ve t=d» mübâdelesinde değil, Türkçe lehceler arasındaki mübâdelât-ı harfiyyeniñ hiç birinde hurûf-ı aşliyyeniñ muhâfazasına bir lüzûm-ı 'ilmî olmadığı ve 'Osmânlı lisân-ı edebîsiniñ tamâmiyle müstaķil bir lisân olduğu daha vâzîh şüretde anlaşılmaq için daha bir çok mişâller nazar-ı i'tibâra alınmıştır. Mezkûr mübâdelâtın başlıcaları şöyledir: Kelimeniñ başında «hemze, ye, ce, he» harfleri arasında mübâdele; «z, z, y» harfleri arasında mübâdele; «ب م ف و» hurûf-ı şevkiyyesi arasında mübâdelât; Soñ harfde muhtelif mübâdelât; Kelimeniñ bünyesinde muhtelif mübâdelât¹²

Bu mübâdelelerin sadece Osmanlı Türkçesinin problemi olmadığı aynı zamânda diğer lehçelerde de buna dair problem yaşandığı belirtilmiştir. Nihayet varılan sonuç şudur: “Encümen bu mülâhazât ve istintâcâta binâ'en, İstanbuluñ telaffuz-ı edebîyyesini ve te'mîn-i ittirâd ile ber-â-ber isti'mâl-i hâzırı esâs ittihâz iderek, şavâmıtın kavâ'id-i imlâ'iyyesini bugün konuşmağda ve yazmağda olduğumuz lisânıñ kendisinden istihrâca çalışmamıştır.”¹³

¹¹ Age., s. 38-40.

¹² Age., s. 41-42.

¹³ Age., s. 43.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

Türkçeleşmiş ‘Arabî ve Fârsî Kelimeler başlığında bu kelimelerin telaffuz olarak iki türlü değişikliğe uğradığı söylenmektedir. “*Bu taḥavvül başlıca iki kısma ayrılıp biri mahreccsizlikten ve telaffuzuñ ‘adem-i imkânından ileri gelir: Çünkü ḥurūf-ı mütecāniseniñ her nev’i için lisānımızda yalnız bir telaffuz mevcūd olduğundan ve meşelā (s, s, ş) (h, ḥ, h) (z, z, z, z), (‘, ’) ḥarflerini birbirinden farksız bir şüretde telaffuz itdiğimizden ‘Arabî ve Fârsî kelimeleriñ imlāsında müşkilāt-ı ‘azîmeye teşādūf olunuyor. Taḥavvülāt-ı telaffuziyyeniñ ikinci kısmı bi’z-zāt ḥurūf-ı mebanî ve ḥurūf-ı müdde ve ba‘z-ı ḥarekātta cereyān iderek kelimeniñ Türkçeleşmiş i’tibār olunmasına bi-ḥaḳḳın sebep olmaktadır.”¹⁴*

Bu değişiklikler 7 başlık altında toplanır:

“1- *Ḥurūf-ı şefeviyye arasında mübādelāt: ḥurūf-ı şefeviyye (b, p, f, v) ḥarfleridir.*

2- *Ḥurūf-ı sinniyye arasında mübādelāt- ḥurūf-ı seniyye «t, ṭ, d, z, z, s, ş» ḥarfleridir.*

3- *Ḥurūf-ı ḥulkiyye ve ḥanekiyye arasında mübādelāt: lisānımızda ḥurūf-ı ḥulkiyye ve ḥanekiyye (ḥ, ḥ, k, ğ, h, k, ḥ, ‘, ’) ḥarfleridir.*

4- *Ḥurūf-ı muhtelifē arasında mübādelāt: damaḳ ile dişler arasındaki meḥāricden telaffuz olunan (c, ç, ş, r, l, n) ḥarfleri arasında meşhūd olan taḥvīlāt.*

5- *Ḥurūf-ı meddiñ kendi cinsinden veyā başka cinsden bir şā’ite veyā ḥarekeye teḥavvülü.*

6- *Şeddeniñ ḥazfi.*

7- *Muhtelif ḥarekeleriñ şüret-i dā’imā ve sābiteden tebeddülü.”¹⁵*

Türkçeleşmiş addolunabilecek kelimelerin imlaları eserin sonunda birinci cetvelde gösterilmiştir.

Türkçede Uşul-i İmlā başlığında öncelikle Türkçenin imlâsına dair:

¹⁴ Age., s. 46.

¹⁵ Age., s. 46-47.

"1- Uşûl-i imlâ bir lisânîñ elfâzını yazmak için ri'âyet olunması lâzım gelen kavâ'idür. Yazı ile telaffuzun te'tâbuķı için lafzların bi't-ıtabî' söylenildiği gibi yazılması lâzım gelir; faķaķ yazının her zamân telaffuza te'tâbuķ itmediği ma'lûmdur. İşte " Uşûl-i İmlâ " yazının telaffuza vücûh-ı tevâfuķ ve teħâlifini ta'yîn ider.

2- Lafzlar hecelerden, heceler de ħarflerden teşekküll ider.

3- Lisânımızda şekil i'tibârıyla otuz altı ħarf vardır:

² (hemze) b, p, t, s, c, ç, ħ, ħ, d, z, r, z, j, s, ş, ş, ź, t, z, ' ğ, f, k, k, g, ñ, ğ, l, m, n, v, h, â, â

4 - ħarfler iki kısımdır: şâmit, şâ'it.

5 - Kendi kendilerine bir ħareke-yi şavtiyyeye mâlik olmayan ħarflere "şâmit", şâmitları tahrike ħıdmet iden ħarflere de "şâ'it" tesmiye olunur. Bu sebebden şâ'itlere " ħurûf-ı ħareke " nâmı daħı virilir. Lisânımızda şâ'itler şâmitsiz kullanılmaz. Hemze (elif) şâ'itiyle birleştigi zamân her ikisi birden (\) şeklinde yazılır. Almaķ, atmaķ kelimelerinde olduğı gibi.¹⁶

maddeleri sıralandıktan sonra öncelikle tek tek ünlüleri ardından ünsüzlerin imlâsını "hazf", "mübâdele" ve "isbât" olarak tasnif edip örneklendirmişlerdir.

Türkçeleşmiş kelimelerin imlâsında hangi esaslara uyduklarını 4 maddede beyân etmişlerdir:

" 1. Aşılıları bütün bütün unutulacak derecede Türkçeleşmiş olan kelimelerin imlâları ayrıca teşbît idilmemiştir. Binâ'en 'aleyh hegbe, ispanaķ, badem, maķara, çamaşır, canfes, (...) kabîlinden olan kelimelerin «ħaķba, isfanâħ, bādâm, bekre, câmeşûy, cânfezâ, çep ü râst» kelimât-ı 'Arabiyye ve Fârsiyyesinden me'ħûz olduğunu zikre lüzûm görmedik.

2. Aşılıları metrûk olmak lâzım geldiği ħâlde bütün bütün zâ'il olmayan ve imlâca ittîrâdsızlığa bā'is olan kelimelerin Türkçeleşmiş şekilleri teşbît olunarak (a) cedvelinde gösterildi. Muşamba (muşamma'), nalın (na'lîn), merdiven (nerdübân) ... gibi kelimeler bu kabîlendendir. Bunların 'Arabî ve Fârsî olan aşılıları ancak 'Arabî ve Fârsî kâ'ideleriyle yapılmış terkîblerde muħâfâza idilir. Meşelâ:

¹⁶ Age., s. 49-50.

maydanoz tohumu, nifâk tohumu gibi Türkçe 'ibâre ve terkîblerde behemeñâl Türkçeleşmiş şekliniñ isti'mâli icâb iden (tohm) kelimesi ancak (tohm-ı nifâk) gibi terkîblerde şekl-i aşlîsini muhâfâza ider.

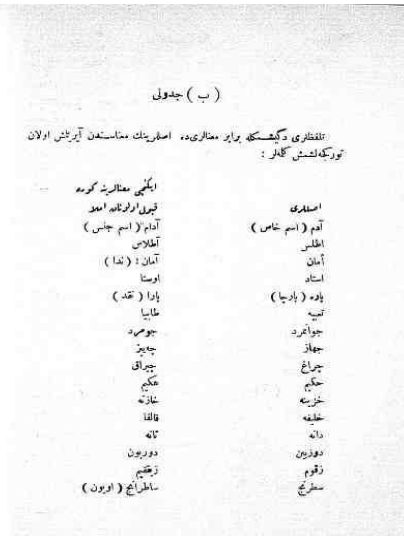
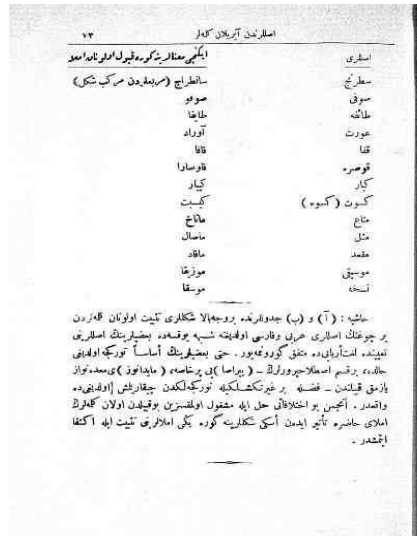
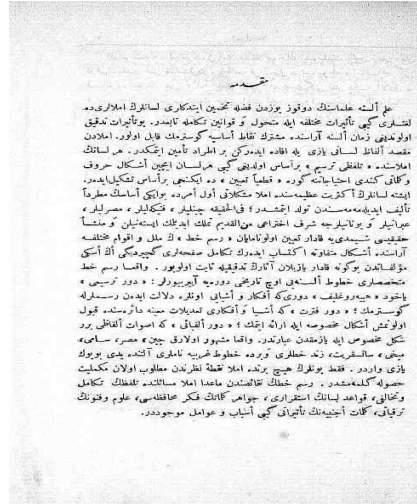
3. Ba'zı kelimeler vardır ki Türkçeleşmiş şekilleri ma'nâ i'tibâriyle aşılardan ayrılmışlardır. Meşelâ ħalîfe ve ħalfâ; çerâğ ve çırâk .. başka başka ma'nâya gelen kelimelerdir. Aşıkları bir olmakla berâber şekil ve ma'nâca birbirinden ayrı olan bu kelimeler dahı (b) cedvelinde gösterilmiştir.

4. Türkçeleşmiş kelimelere dâhil bulunan şâmit harfleriñ telaffuzı ħına=ħınâ, tezgah=destgâh ... gibi kelimelerde görüldüğü vech ile tebeddüle uğramış ise bu şâmitleriñ imlâsı bu günkü telaffuzlarına göre teşbît edilmiştir. tūĥâf= [63] tuĥaf; tōĥūm=tohm kelimelerinde olduğu gibi telaffuzı esâslı bir tebeddüle uğramamış olan kelimeleriñ şâmitleri ise- ħavâ'id-i 'umūmiyyeye muĥâlîf de olsa-şekl-i aşlîsine muvâfiĥ olarak ibĥâ ve teşbît olunmuştur. Fî'l-ĥaĥîĥa Türkçe kelimeler için ittihâz edilmiş olan ħâ'ideye göre (tūĥâf) ve (tōĥūm) kelimeleri (tūĥâf) ve (tōĥūm) şüretinde yazılmak icâb iderdi."¹⁷

Son olarak ise eserde bahsedilen imlâ şekilleri eserin sonunda tablolar hâlinde ortaya konmuştur. İlk olarak "Türkçeleşmiş kelimeler" A Cedvelinde, "Telaffuzları deĝişmekle beraber manaları da asıllarının manasından ayrılmış olan Türkçeleşmiş kelimeler" B Cedvelinde yer alır. Daha sonra "Cedvel-i İf'âl"de ise "olmak", "itmek" ve "yazmak" fiilleri "sîgalar"a göre çekilmiştir. Bu cetvellerle eser son bulmuştur.

Eserdeki başlıklardan ve örneklerden de anlaşıldığı gibi "imlâ" meselesi sadece Arap harfli metinleri Latin harflerine aktarırken karşılaşılan problem deĝildir. Arap harflerini kabul edişimizin ardından gerek ünlü gerekse ünsüzlerin ve eklerin yazımıyla ilgili sorunlar göze çarpmaktadır. Metnini yanıma hazırladığımız "Usûl-i İmlâ" isimli eser de henüz harf inkılâbının yapılmadığı yıllarda Arap harfleriyle Türkçe kelimelerinin imlâsının nasıl olması gerektiğine dâir fikirler öne süren bir eserdir. Buna benzer eserlerin okunup yayımlanmasıyla günümüzde Arap harfli metinlerin transkripsiyon alfabesine aktarımı ve imlâsı noktasında birtakım müşküllerin önüne geçilebileceği kanaatindeyiz.

¹⁷ Age., s. 62-63.

KAYNAKÇA

ATEŞ, Ahmet, "*Metin Tenkidi Hakkında*" (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebeti İle), **Türkiyat Mecmuası**, C. VII-VIII, 1942, s. 253-267.

HORATA, Osman, "Klasik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler", (Bu makale **I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam**, Ankara – tebliğ olarak sunulmuştur.)

İNCE, Adnan, "Tenkidli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", (Bu makale **I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam**, Ankara – tebliğ olarak sunulmuştur.)

KORTANTAMER, Tunca, "*Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları*", **Türlük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1993, C. VII, s. 253-267.

TULUM, Mertol, "*Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1983, s.1-8.

Usûl-i İmlâ, Sarf ve İmlâ Encümeni, Matba'a-i Âmire, İstanbul 1333-1135 (1917-1919).

ÜNVER, İsmail, "Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevrisinde Karşılaşılan Yanlışlar", (Bu makale **I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu'nda -17-18 Ocak 1992 İlesam**, Ankara- tebliğ olarak sunulmuştur.)

ÜNVER, İsmail, "*Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*", **Türkoloji Dergisi**, C. XI, S.1, Ankara 1993, s. 52.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*